

УДК 333.34:338.24.021.8:(438)

В.Ф. Савченко, д-р екон. наук

М.Г. Долгополов, студент

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

«ШОКОВА ТЕРАПІЯ»: ПОЛЬСЬКІ ЗДОБУТКИ, ПРОРАХУНКИ І НЕВДАЧІ УКРАЇНСЬКИХ РЕФОРМАТОРІВ

В.Ф. Савченко, д-р екон. наук

М.Г. Долгополов, студент

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

«ШОКОВАЯ ТЕРАПИЯ»: ПОЛЬСКИЕ ДОСТИЖЕНИЯ, ПРОСЧЕТЫ И НЕУДАЧИ УКРАИНСКИХ РЕФОРМАТОРОВ

Volodymyr Savchenko, Doctor of Economics

Mykhailo Dolhopolov, student

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

„SHOCK THERAPY”: THE POLISH ACHIEVEMENTS, MISCALCULATIONS AND FAILURES OF THE UKRAINIAN REFORMERS

Надано визначення поняття «шокова терапія», розкрита суть «шокової терапії», запропоновані основні заходи щодо проведення реформ, зроблено висновок про значущість їх початкового етапу. Проаналізовано основні складові щодо проведення «шокової терапії» у Польщі та Україні. Надано рекомендації відносно уникнення негативних наслідків від проведення «шокової терапії» і пропозиції щодо покращання економічного стану в Україні.

Ключові слова: «шокова терапія», перехідна економіка, лібералізація, фінансова стабілізація, інституційні реформи, ринкова економіка, «план Бальцеровича», економічний розвиток, дерегуляція.

Дано определение понятия «шоковая терапия», раскрыта сущность «шоковой терапии», предложены основные меры по проведению реформ, сделан вывод о значимости их начального этапа. Проанализированы основные составляющие проведения «шоковой терапии» в Польше и Украине. Даны рекомендации относительно избежания негативных последствий от проведения «шоковой терапии» и предложения по улучшению экономической ситуации в Украине.

Ключевые слова: «шоковая терапия», переходная экономика, либерализация, финансовая стабилизация, институциональные реформы, рыночная экономика, «план Бальцеровича», экономическое развитие, дерегуляция.

Made definition of concept „shock therapy”, open essence „shock therapy”. The offered the basic measures on carrying out of reforms, made conclusion is drawn on the importance of their initial stage. Analysed substantive components on „shock therapy” held out in Poland and Ukraine. Made recommendations concerning by avoidance negative consequences from carrying out of „shock therapy” and the offer on improvement of an economic condition in Ukraine.

Key words: „shock therapy”, transition economy, liberalization, financial stabilization, institutional reforms, market economy, “The Balcerowicz Plan”, economic growth, deregulation.

Актуальність теми дослідження. Дослідження «шокової терапії» є досить актуальним, оскільки українська економіка знаходиться у кризовому стані й уряд шукає шляхи виходу з нього. Одним з таких шляхів є проведення «шокової терапії» для господарського комплексу і суспільства.

Постановка проблеми. «Шокова терапія» є одним із варіантів переходу до ринкової економіки. Суть «шокової терапії» у проведенні певних миттєвих радикальних економічних реформ, виконання яких не завжди приводить до економічного зростання, яскравим прикладом чого є Україна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Шоковій терапії» приділена значна увага у працях таких вітчизняних та зарубіжних учених, як Г. Волинський, Є. Гайдар, В. Виноградов, А. Булатов, Дж. Сакс, Я. Корнаї, С. Джонсон, А. Ослунд та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Економічна наука вивчає загальні принципи проведення «шокової терапії», проте комплексний підхід щодо їх дослідження задіяний не повною мірою.

Постановка завдання. Метою цієї статті є надання теоретичних основ «шокової терапії», проведення аналізу застосування «шокової терапії» у Польщі та Україні, з'ясування причин у випадку невдалого проведення «шокової терапії», розроблення пропозицій щодо вдосконалення шляхів її реалізації.

Викладення основного матеріалу.

Загальні положення

«Шокова терапія» – це комплекс радикальних заходів, спрямованих на оздоровлення економіки [1]. Одним із засновників і головних ідеологів теорії є відомий економіст Джеффри Сакс. До авторів радикальних змін або політики «шокової терапії» можна віднести Л. Бальцеревича, О. Бленчарда, П. Бума, Є. Гайдара, С. Джонсона.

Прихильники теорії спираються на успішний досвід проведення «шокової терапії» у Німеччині в кінці 40-х рр. минулого століття. Протягом 1947–1948 рр. у короткий термін там було забезпечено ціновий контроль та державну підтримку підприємств. Ці заходи стали початком так званого «німецького економічного дива».

При цьому, переважно, усвідомлюється можливість настання негативних наслідків від реалізації «шокової терапії», проте втрати вважаються меншими порівняно з втратами через неефективні рішення та ризики, що супроводжують неповні і непослідовні реформаторські зусилля.

«Шокова терапія» включає в себе два основні напрями: інституціональні реформи та фінансову стабілізацію.

Найважливішими інституціональними реформами, які необхідно провести, є:

- 1) миттєва лібералізація цін на основні товари та послуги, перехід до вільної торгівлі. Ці заходи призведуть до зникнення товарного дефіциту і запустять ринкове саморегулювання;
- 2) прискорена приватизація державної власності, перехід до приватної власності;
- 3) лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, що приводить до відкриття внутрішнього ринку та економіки загалом для закордонних товарів і капіталу.

Є такі недоліки проведення «шокової терапії»:

1) в умовах успадкованих від минулої системи значних структурних диспропорцій перехід до вільного ціноутворення призводить до того, що найбільш прибутковою сферою вкладення капіталу стає перерозподільча діяльність під час скорочення ресурсів від виробничої діяльності;

2) стрімкий перехід до ціноутворення на основі попиту та пропозиції в умовах отриманого від планового господарства товарного дефіциту і монопольного становища виробників спочатку викликає високу інфляцію;

3) «шокова терапія», супроводжувана інфляцією, призводить до погіршення умов життя переважної частини населення та збільшення розриву між його різними групами.

Фінансова стабілізація направлена на ліквідацію інфляційного потенціалу у вигляді надлишку кількості грошей населення та підприємств. Тому зняття державного контролю над цінами і виникаючий відразу після цього різкий розрив у темпах росту цін та заробітної плати повинні досить швидко зупинити подальше підвищення цін, які нагтовхуються на бар'єр платоспроможного попиту. Інфляція має сповільнитися, хоча залишиться досить високою.

Зниженню інфляції та збалансуванню ринку допомагають також ліквідація або різке скорочення дефіциту державного бюджету та збільшення позичкового процента понад рівень інфляції, що приведе до додаткового скорочення поточного попиту. Підвищення процента по вкладах стимулює заощадження. У результаті всіх цих заходів з'явиться можливість забезпечити більш раціональне співвідношення цін на окремі товари, які будуть відображати реальний попит. Все це повинно призвести до подолання товарного дефіциту і досягнення рівноваги на споживчому ринку, коли стане реальною можливістю вільно купити будь-який товар.

Разом з тим позитивні надбання «шокової терапії» оплачуються, здебільшого, досить високою ціною: різко знижується життєвий рівень населення, перш за все малоза-

безпеченого; скорочуються інвестиційний попит і, відповідно, капітальні вкладення, особливо у виробництво; знижується обсяг виробництва, у першу чергу в галузях промисловості, які виробляють споживчі товари, у результаті загального скорочення платоспроможного попиту населення; зростає кількість безробітних [2].

«Шокова терапія» у Польщі

«Шокова терапія» у Польщі, основним теоретиком якої був Л. Бальцерович, розглядається як взірць її застосування. Л. Бальцерович разом з командою економістів поставили перед собою завдання: максимально витіснити державу з економіки. Був розроблений план швидкого переходу Польщі від планової економіки до капіталістичної ринкової, який отримав назву «план Бальцеровича».

У вересні 1989 року була створена експертна комісія під головуванням Лешека Бальцеровича, провідного польського економіста, міністра фінансів і заступника прем'єр-міністра Польщі. Серед членів комісії були Джордж Сорос та підтримувані ним Джеффри Сакс, Станіслав Гомулка, Стефан Кавалець і Войцех Мішіаг. Комісія підготувала план широкомасштабних реформ, які мали забезпечити швидке перетворення економіки Польщі із застарілої та неефективної системи централізованого планування у капіталістичну, подібну до держав Західної Європи та Америки.

6 жовтня 1989 року відбулася презентація програми на державному телебаченні й у грудні Сейм прийняв пакет з 11 актів, які були підписані Президентом Польщі 31 грудня 1989 року [3].

Проаналізуємо реформи Бальцеровича та їх наслідки:

1) уряд відпустив ціни на продовольство й енергоресурси, що призвело до зростання цін для населення. Пенсійний вік було піднято на 5 років. Було ліквідовано державні субсидії та інвестиції для підприємств вугледобувної і продовольчої галузей. За допомогою цих заходів ліквідували дефіцит бюджету. Польща почала жити згідно з отриманими коштами, її доходи перевищували витрати;

2) прийняття суворих антиінфляційних заходів, різке збільшення процентних ставок, підвищене оподаткування приросту фонду заробітної плати – все це привело до того, що річні темпи зростання інфляції знизились до 28 % в 1995 році, до 10 % – у 2000 році, до 1,7 % – в 2003 році, до 0,9 % – у 2013 році;

3) прийнятий закон про іноземні інвестиції забезпечив іноземним інвесторам податкові пільги і спрощену видачу ліцензій. Зникли обмеження на розмір інвестицій та вивезення прибутку за кордон. Обсяг прямих іноземних інвестицій зріс з 4,3 млрд дол у кінці 1994 року до 20,6 млрд дол у 1997 році, а в 2013 році становив близько 180 млрд дол;

4) приватизація у Польщі почалася тільки через 2–3 роки після лібералізації цін, проте така затримка була обґрунтована й ефективно використана. З початком приватизації ліквідували деякі великі державні монополії. Через два роки після початку приватизації 45 % промисловості опинилось у приватній власності. З'явилася ринкова конкуренція і почала функціонувати ринкова економіка;

5) проводився ефективний розподіл коштів. Основна частина грошей пішла на підтримку малого і середнього бізнесу, освітні програми та кредити для підприємців. Наслідком цього став розвиток приватного сектору. На сьогодні половину ВВП Польщі забезпечують малий та середній бізнес [4].

За двадцять років Польща, якій вдалося провести складні, непопулярні серед населення реформи, збільшила свій ВВП у сім разів. На рис. 1 представлені обсяги валового внутрішнього продукту за період 1990–2000 рр. (період «шокової терапії» і переходу до економічного зростання).

Останнє десятиріччя ХХ століття для України можна назвати роками економічної трансформації – складного соціально-економічного явища, в якому важко виявити чіткі й

недвозначні причинно-наслідкові зв'язки між окремими складовими, діями економічних суб'єктів та їх наслідками. Суть соціально-економічних перетворень загалом зводилася до того, щоб змінити наявну економічну систему і забезпечити економічне зростання.

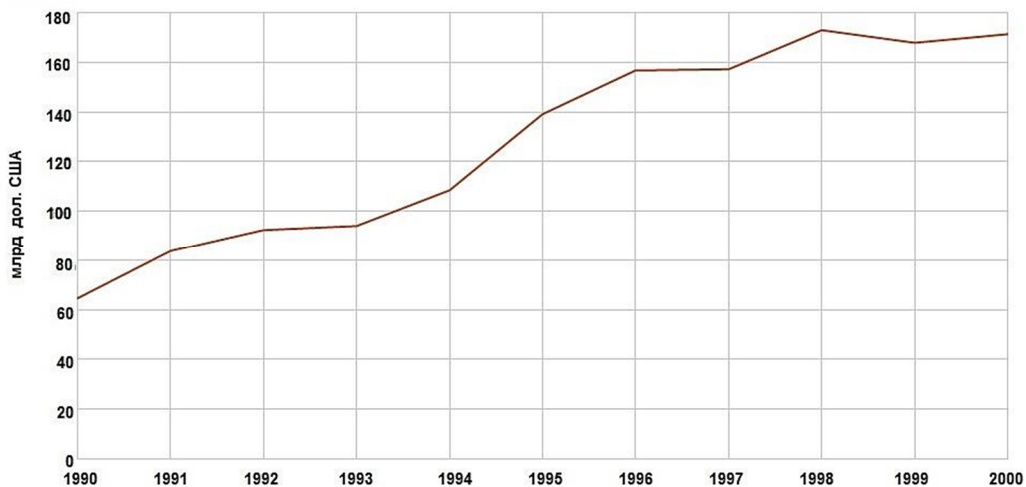

Рис. 1. ВВП Польщі за період 1990–2000 рр.

Джерело: [5].

«Шокова терапія» в Україні

Одним із головних завдань перехідного періоду є розроблення плану економічних перетворень і програми розвитку економіки держави. Без цих заходів розвиток економіки будь-якої країни унеможлиблюється. Але в 1991 році перевагу було надано не науково обґрунтованим висновкам вітчизняних і зарубіжних учених, а нав'язаній Україні ззовні політиці реформації типу «шокової терапії», в основі якої лежали рекомендації експертів Міжнародного валютного фонду і Світового банку. Проте, на відміну від Польщі, в Україні не було сприятливих умов для проведення «шокової терапії».

Уряд В. Фокіна з початку 1992 р. ввів у обіг купоно-карбованець і став на шлях «шокової терапії». Було проголошено лібералізацію ринкової торгівлі й повну свободу ринкових цін. Така політика поглибила кризу, сприяла подальшому падінню виробництва і за відсутності конкуренції закономірно спричинила стрімке зростання цін, що, у свою чергу, призвело до різкого зниження рівня життя більшості населення.

У березні 1992 р. оголосили про початок приватизації, структурної перебудови і модернізації промисловості. Однак такі заходи не принесли очікуваних результатів. Разом з тим у країні продовжувалось формування ринкової інфраструктури – діяли 44 товарні біржі, близько 3 тис. брокерських контор, понад 2 тис. комерційно-посередницьких підприємств, 67 комерційних банків, значна кількість сервісних центрів, торговельних домів, агентств, бюро та інше, що тільки посилювало безлад і паніку на всіх рівнях.

Як вже було зазначено, реформи починалися без обґрунтованих стратегічних цілей, вироблених саме для України з урахуванням її інтересів та історичних особливостей. Тому керівництво країни вирішило стати на шлях поступових економічних змін зі збереженням значних регулюючих функцій держави. Декларуючи прихильність до ринкових регуляторів, уряд водночас намагався зберегти попередню вертикальну систему управління народним господарством, держзамовлення, централізований розподіл найважливіших ресурсів.

Невдача України на початковій стадії економічних перетворень певною мірою пов'язана зі стартовими умовами реформ. Деякі з них мають об'єктивний характер. Це кадровий потенціал командно-адміністративної системи, зношеність виробничих фондів, ірраціональна виробнича структура. Негативну роль відіграли розрив господарських зв'язків із сусідніми країнами та різке підвищення цін на імпортовані енергоносії.

Крім цього, не можна не враховувати досить високий ступінь інтегрованості України до союзно-господарського комплексу. В економічній структурі країни значною виявилася частка галузей, які потребують постійної підтримки держави і слабо піддаються реформуванню: вугільна, гірничорудна, космічна та інші.

Значну роль в економічному спаді відіграли і суб'єктивні прорахунки уряду України у визначенні народногосподарських пріоритетів, відхилення від виробленого раніше курсу. Після лібералізації цін у січні 1992 р. в Україні здійснюється відверто проінфляційна політика, для якої характерні величезний бюджетний дефіцит, необмежена грошово-кредитна емісія, зростання цін, обвальне падіння реальних доходів більшості населення. Уряд практично не намагався вдатися до жорсткої грошово-кредитної політики. Перебування у рублевому просторі, наявність єдиної валюти для колишніх радянських республік до цього не заохочували. Нестримна кредитно-грошова емісія призвела до гіперінфляції.

У листопаді 1992 р. уряд Л. Кучми прийняв рішення про вихід із рублевого простору. В Україні було введено карбованець як перехідну валюту, яка повинна взяти на себе весь тягар інфляції. На початку 1993 р. уряд подав до Верховної Ради України «Основи національної політики на 1993 р.», в яких передбачалися заходи, спрямовані на фінансову стабілізацію через обмеження кредитного субсидування галузей економіки, врахування реальних можливостей бюджету, запровадження штрафних санкцій до підприємств, які виплачують своїм робітникам економічно необґрунтовану високу зарплату тощо.

Президентські вибори, що відбулися влітку 1994 р., принесли перемогу Л. Кучмі, який виступив з програмою виведення економіки з кризи. З цього, по суті, починається другий етап економічних перетворень в Україні, який можна розглядати як спробу змін в економіці (прискорення приватизації, фінансова стабілізація, створення ринкової інфраструктури тощо).

Верховна Рада України схвалила 144-трильйонну емісію, яка призвела до вибуху інфляції, вдвічі збільшивши курс долара і понад у два рази – ціни. За межею бідності опинилися мільйони громадян. У жовтні 1994 року Президент України починає здійснювати курс на радикальні економічні перетворення. З метою фінансового оздоровлення народного господарства скасовуються дотації на виробництво збиткової продукції, відпускаються ціни, а також курс карбованця до твердих валют. Проголошується необхідність тотальної приватизації, суттєвого скорочення бюджетного дефіциту тощо. У цілому економічна політика цього етапу являє собою, по суті, комбінацію монетаристських та адміністративних заходів. Друга хвиля лібералізації цін, що почалася у жовтні – листопаді 1994 р., викликала новий вибух інфляції, яка досягла у жовтні 70 % і збереглася до лютого 1995 р.

Спроби фінансової стабілізації супроводжувалися суттєвим зростанням темпів приватизації. У 1995 р. в Україні було роздержавлено 16265 об'єктів, з них 4051 становили загальнодержавну власність. У підсумку за 3,5 роки частка державної власності в Україні скоротилася з 96 до 62 %. Уже в середині 1995 р. на недержавних підприємствах вироблялося понад 40 % промислової продукції. Приватизація активно продовжувалася і в 1996 р., наприкінці якого організаційно-правову форму змінили близько 46 тис. об'єктів державної власності, 18 % із них становлять об'єкти великої приватизації, незавершеного будівництва і частка державної власності у спільних підприємствах. Але ефективність роботи приватизованих підприємств залишилась низькою. Вона істотно не відрізняється (за деяким винятком) від підприємств державного сектору економіки. У процесі приватизації допущено чимало грубих порушень чинного законодавства [6].

На рис. 2 представлена динаміка обсягів ВВП України за період 1991–2000 рр. З наданої інформації можна зробити висновок, що протягом до 2000 року реформи «шокової терапії» не забезпечили економічного зростання, а навпаки, призвели до стагнації економіки.

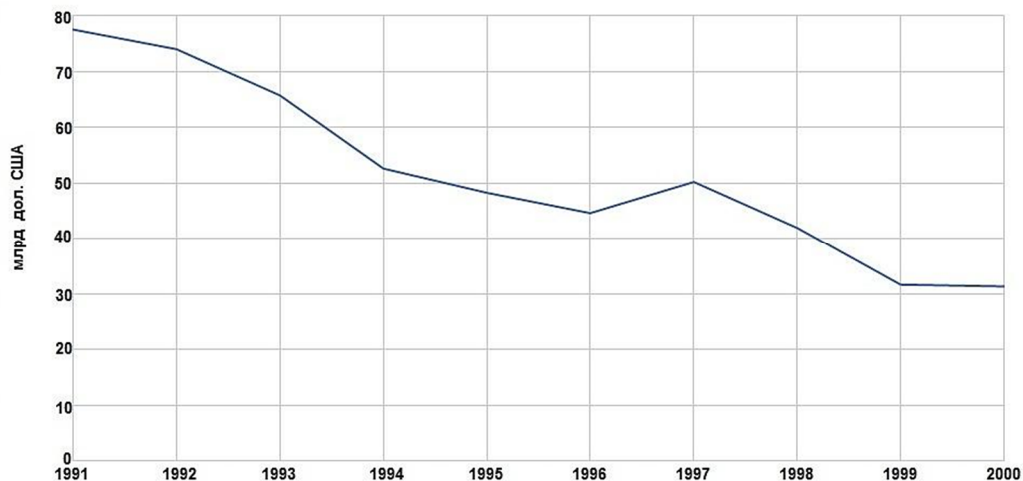

Рис. 2. ВВП України за період 1991–2000 рр.

Джерело: [7].

Сьогодні Україна знаходиться у стані економічної кризи, для виходу з якої необхідно проводити як політичні, так і економічні реформи, адже політична стабільність – досить впливовий фактор розвитку економіки. Потрібно радикально знизити бюджетні витрати, наприклад, за рахунок продажу збиткових підприємств, скорочення державних службовців, продажу або здачі в оренду державної нерухомості, яка не використовується, оптимізації роботи державних закладів та підприємств, ліквідації окремих пільг тощо. Деякі з цих заходів не популярні, але необхідні.

Також Україні потрібно збільшити надходження до бюджету. Для цього треба скоротити, а в ідеалі зовсім ліквідувати «тіньову» економіку, яка становить близько 50–60 % усього господарського комплексу. Це можна зробити, зацікавивши «тіньових» підприємців працювати легально, наприклад, через покращення ведення умов бізнесу. Також потрібно збільшити міру покарання за нелегальну підприємницьку діяльність.

Також необхідно надати підтримку малому і середньому бізнесу, впровадити освітні програми для молодих підприємців, надати кредити на пільгових умовах для розвитку бізнесу, запровадити так звані «податкові канікули» для підприємців, які працюють у галузях, що входять до переліку пріоритетних галузей розвитку.

В Україні прослідковується від’ємне торгово-економічне сальдо. Однією з причин цього є те, що наша держава більше експортує сировини, ніж готової продукції. Тому, на нашу думку, потрібно зацікавити закордонних виробників будувати в нашій країні свої підприємства. Зарубіжних підприємців влаштують низькі податки, а тому потрібно провести податкову реформу, скоротити кількість податків та їх сукупну ставку. Необхідно створити сприятливі умови для ведення бізнесу, забезпечити максимальну прозорість проведення тендерів, отримання різних дозволів тощо.

Доцільно скоротити кількість перевіряючих органів і служб. Також необхідно побороти корупцію за рахунок мінімізації контактів представників бізнесу з владними структурами, збільшення міри покарання за хабарництво, підвищення заробітної плати державним службовцям.

Сьогодні в Україні активно обговорюється реальність нового етапу «шокової терапії» для вітчизняної економіки. Свою думку з цього приводу висловив автор «шокової терапії» у Польщі Лешек Бальцерович: ««Шокова терапія» у Польщі була необхідна, тому що у нас була гіперінфляція і, щоб придушити це як пожежу, потрібно було рухатися швидкими темпами. Але умови в Україні нині не такі драматичні, як були в Польщі».

Л. Бальцерович запропонував свій план відновлення української економіки. У першу чергу польський реформатор рекомендує провести не економічні, а політичні реформи. Україні також необхідно створити адекватні умови для малого бізнесу. Між бізне-

сом і політикою не повинно бути такого тісного зв'язку. Не менш важливо, на думку польського економіста, вирішити проблему невиправдано високих бюджетних витрат, які автоматично тягнуть за собою високі податки і дефіцит. Керуючись власним досвідом, Л. Бальцерович рекомендує почати з дотацій на енергетику. Низькі тарифи на газ і тепло для населення утримуються штучно, на субсидії в Україні йде близько 7 % ВВП, а ці гроші можна було б направити на розвиток економіки [4]. Не звертати уваги на пропозиції одного з «фундаторів» «шокової терапії» було б нелогічно.

Висновки. «Шокова терапія» – це комплекс радикальних заходів, спрямованих на оздоровлення економіки, відносно швидкий і універсальний варіант переходу до ринкових відносин. Теоретично застосування цього методу реформ здатне досить швидко оздоровити економіку і вивести країну з кризи, але непродумане проведення радикальних змін, без врахування ситуації та особливостей країни, призведе до зростання цін, інфляції та безробіття.

Для уникнення негативних наслідків під час ухвалення рішення про здійснення «шокової терапії» необхідно здійснити аналіз стану економіки. Одним з найважливіших заходів для проведення «шокової терапії» є переведення грошової системи країни на ринкову саморегульовану основу. Важливе значення для результатів реформ має ситуація в державі.

В успіху реформ велику роль відіграють такі початкові умови: рівень економічного розвитку; тривалість існування командно-адміністративної системи; частка приватного сектору; розмір структурних диспропорцій та рівень мілітаризації народного господарства; існування до початку реформ внутрішньої і зовнішньої макроекономічної рівноваги; політична стабільність і довіра населення.

Відносно сприятливі початкові умови у свій час склалися в Польщі: вона успадкувала від командно-адміністративної системи менші структурні диспропорції, частково лібералізовану економіку і деякі ринкові інститути, досить значний приватний сектор. В Україні великі структурні диспропорції, тогочасна мілітаризація економіки, довготривале функціонування командно-адміністративної системи зробили перехід до ринкової економіки більш довготривалим і болючим, а у підсумку – неефективним.

Ситуація сьогодні в Україні дає підстави стверджувати, що наміри проведення «шокової терапії» необґрунтовані і на практиці тільки зашкодять господарському комплексу і суспільству. Необхідні продумані системні заходи в усіх напрямках розвитку згідно з розробленою, з врахуванням світового досвіду та національних особливостей, довгостроковою стратегією соціально-економічного розвитку держави. Тільки так можна отримати конкурентоспроможну економіку й економічне зростання, а внаслідок цього і злагоду у суспільстві.

Список використаних джерел

1. *Экономический словарь* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ekoslovar.ru/684.html>.
2. *Економіка* : учебник / под ред. А. С. Булатова. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : БЕК, 1997. – 816 с.
3. *План Бальцеровича* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/План_Бальцеровича.
4. *Страх и ненависть: как реформы «шоковой терапии» спасли Польшу* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bakertilly.ua/ru/news/id591>.
5. *World Bank Group* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://data.worldbank.org/country/poland#cp_wdid.
6. *Економіка незалежної України в 90-і роки ХХ століття* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.if.ua/book/85/60284.html>.
7. *World Bank Group* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://data.worldbank.org/country/ukraine#cp_wdi.